संस्कृतनिपुणता
Level-02

Janaseva Trust Premises, Magadi Main Road,
Channenahalli, Bengaluru- 562130
Ph- +91 8431668084 , info@vvss.res.in www.vvss.res.in

द्विकर्मकस्थले प्रयोगपरिवर्तनम्

गौणे कर्मणि दुह्यादेः प्रधाने नीहृकृष्वहाम्

दुह्याच्पच्दण्ड्रुधिप्रच्छिचिब्रूशासुजिमथ्मुषाम्।
कर्मयुक् स्यादकथितं तथा स्यान्नीहृकृष्याम्॥

द्विकर्मकस्थले प्रयोगपरिवर्तनम्

गौणे कर्मणि दुह्यादेः प्रधाने नीहृकृष्वहाम्

१) पथिकः छात्रं मार्गं पृच्छति	पथिकेन छात्रः मार्गं पृच्छ्यते
२) बालकः वृक्षम् आम्रम् अवचिनोति	बालकेन वृक्षाः आम्रम् अवचीयते
३) आचार्यः शिष्यं व्याकरणं ब्रूते	आचार्येण शिष्यः व्याकरणम् उच्यते
४) महेशः ग्रामम् अजां नयति	महेशेन ग्रामम् अजा नीयते

द्विकर्मकस्थले प्रयोगपरिवर्तनम्

बुद्धिभक्षार्थयोः शब्दकर्मणां च निजेच्छया। प्रयोज्यकर्मण्यन्येषां ण्यन्तानां लादयो मताः।

1. पिता पुत्रं विद्यालयं गमयति — पित्रा पुत्रः विद्यालयं गम्यते
2. गुरुः छात्रं श्लोकार्थम् अवगमयति — गुरुणा छात्रं श्लोकार्थः अवगम्यते/गुरुणा छात्रः श्लोकार्थं अवगम्यते।
3. माता शिशुम् ओदनं भोजयति — मात्रा शिशुम् ओदनः भोज्यते/मात्रा शिशुः ओदनं भोज्यते
4. अध्यापकः बालं गद्यं पाठयति — अध्यापकेन बालं गद्यं पाठ्यते/अध्यापकेन बालः गद्यं पाठ्यते
5. तरुणः वृद्धम् उपवेशयति — तरुणेन वृद्धः उपवेश्यते
6. माता बालिकां चन्द्रं दर्शयति — मात्रा बालिका चन्द्रं दर्श्यते
7. अध्यापिका रमां नृत्यं कारयति — अध्यापिकया रमा नृत्यं कार्यते

रामोऽपि परमोदारस्सुमुखस्सुमहायशाः ।
न चैच्छत्पितुरादेशाद्राज्यं (रामो महाबलः) ॥1.1.36॥

- पदच्छेदः
- अन्वयः (आकाङ्क्षापद्धतिः)

  परमोदारः सुमुखः सुमहायशाः महाबलः रामः अपि पितुः आदेशात् राज्यं न ऐच्छत् ।
- अन्वयार्थः

  उदारचेताः शोभनाननः सुकीर्तिः शक्तिसम्पन्नः राघवः अपि जनकस्य आज्ञया राजसिंहासनं न अवाञ्छत् ।

रामोऽपि परमोदारस्सुमुखस्सुमहायशाः ।
न चैच्छत्पितुरादेशाद्राज्यं (रामो महाबलः) ॥1.1.36॥

- पदपरिचयः
  - रामः, परमोदारः, सुमुखः, महाबलः – राम, परमोदार, सुमुख, महाबल – पुं, प्रथमा, एकवचनम्।
  - सुमहायशाः – सुमहायशस् – पुं, प्रथमा, एकवचनम्।
  - अपि, न, च – अव्ययम्।
  - पितुः – पितृ – पुं, षष्ठी, एकवचनम्।
  - आदेशात् – आदेश – पुं, पञ्चमी, एकवचनम्।
  - राज्यम् – नपुं, द्वितीया, एकवचनम्।
  - ऐच्छत् – इषु – इच्छायाम्, कर्तरि, लङ्, प्रपु, एकवचनम्।

Veda Vijnana
Shodha Samsthanam
Centre for Śāstra and Contemporary Studies

पादुके चास्य राज्याय न्यासं दत्त्वा पुनः पुनः ।
निवर्तयामास ततो भरतं भरताग्रजः ॥1.1.37॥

- पदच्छेदः
- अन्वयः (आकाङ्क्षापद्धतिः)

  भरताग्रजः रामः राज्याय पादुके न्यासं दत्वा भरतं पुनःपुनः निवर्तयामास।
- अन्वयार्थः

  भरतस्य ज्येष्ठभ्राता रामः राजसिंहासनाय पादत्राणे प्रदाय सुमित्रानन्दनं भूयः भूयः प्रतिप्रेषयामास।

पादुके चास्य राज्याय न्यासं दत्त्वा पुनःपुनः ।
निवर्तयामास ततो भरतं भरताग्रजः ॥1.1.37॥

- पदपरिचयः
  - पादुके – पादुका – स्त्री, द्वितीया, एकवचनम्।
  - च – अव्ययम्।
  - पुनः पुनः – पुनर् – अव्ययम्।
  - राज्याय – राज्य – नपुं, चतुर्थी, एकवचनम्।
  - न्यासं, भरतम् – न्यास, भरत – पुं, द्वितीया, एकवचनम्
  - अस्य – इदम् – (सर्वनाम) पुं, षष्ठी, एकवचनम्।
  - राज्याय – राज्य – नपुं, चतुर्थी, एकवचनम्।
  - ततः – तद्धितान्तम् अव्ययम्।
  - दत्वा – क्त्वान्तम् अव्ययम्।
  - भरताग्रजः – भरताग्रज – पुं, प्रथमा, एकवचनम्।
  - निवर्तयामास – नि+वृतु – वर्तने + णिच्, कर्तरि, लिट्, एकवचनम्।

स काममनवाप्यैव रामपादावुपस्पृशन् ॥1.1.38॥
नन्दिग्रामेऽकरोद्राज्यं रामागमनकाङ्क्षया ।

- पदच्छेदः
- अन्वयः (आकाङ्क्षापद्धतिः)

स कामम् अनवाप्य रामपादौ उपस्पृशन् रामागमनकाङ्क्षया नन्दिग्रामे राज्यम् अकरोत्।

- अन्वयार्थः

भरतः रामप्रतिनिवृत्तिरूपं कामम् अप्राप्य रामचरणौ नमस्कुर्वन् रामस्य पुनरागमनाभिलाषया नन्दि-नाम्नि ग्रामे राज्यस्य प्रशासनं चकार।

स काममनवाप्यैव रामपादावुपस्पृशन् ॥1.1.38॥
नन्दिग्रामेऽकरोद्राज्यं रामागमनकाङ्क्षया ।

- पदपरिचयः
  - सः – तद् – (सर्वनाम) पुं, प्रथमा, एकवचनम्।
  - कामम् – काम – पुं, द्वितीया, एकवचनम्।
  - अनवाप्य – ल्यबन्तम् अव्ययम्।
  - एव – अव्ययम्।
  - रामपादौ - रामपाद – पुं, द्वितीया, द्विवचनम्।
  - उपस्पृशन् – उपस्पृशत् – पुं, प्रथमा, एकवचनम्।
  - नन्दिग्रामे – नन्दिग्राम – पुं, सप्तमी, एकवचनम्।
  - रामागमनकाङ्क्षया – रामागमनकाङ्क्षा – स्त्री, तृतीया, एकवचनम्।
  - राज्यम् – राज्य – नपुं, द्वितीया, एकवचनम्।
  - अकरोत् – डुकृञ् – करणे, कर्तरि, लङ्, प्रपु, एकवचनम्।

गते तु भरते श्रीमान् सत्यसन्धो जितेन्द्रियः ॥1.1.39॥
रामस्तु पुनरालक्ष्य नागरस्य जनस्य च ।
तत्रागमनमेकाग्रो दण्डकान्प्रविवेश ह ॥1.1.40॥

- पदच्छेदः
- अन्वयः (आकाङ्क्षापद्धतिः)

भरते गते श्रीमान् सत्यसन्धः जितेन्द्रियः एकाग्रः रामः नागरस्य जनस्य च तत्र आगमनं पुनः आलक्ष्य दण्डकान् प्रविवेश ह।

- अन्वयार्थः

कैकेयी पुत्रे गते लक्ष्मीवान् सत्यप्रतिज्ञः इन्द्रियविजयी नियतचित्तवृत्तिः दशरथस्य ज्येष्ठपुत्रः नगरनिवासिनः लोकस्य तस्मिन् प्राप्ति भूयः आशङ्क्य दण्डकवनानि प्राविशत्।

गते तु भरते श्रीमान् सत्यसन्धो जितेन्द्रियः ॥1.1.39॥

रामस्तु पुनरालक्ष्य नागरस्य जनस्य च ।

तत्रागमनमेकाग्रो दण्डकान्प्रविवेश ह ॥1.1.40॥

- पदपरिचयः
  - गते, भरते – गत, भरत – पुं, सप्तमी, एकवचनम्।
  - तु, च, ह – अव्ययम्
  - पुनः – पुनर् – अव्ययम्।
  - सत्यसन्ध, जितेन्द्रियः, रामः, एकाग्रः - सत्यसन्ध, जितेन्द्रिय, राम, एकाग्र – पुं, प्रथमा, एकवचनम्।
  - श्रीमान् – श्रीमत् – पुं, प्रथमा, एकवचनम्।
  - नागरस्य, जनस्य – पुं, षष्ठी, एकवचनम्।
  - तत्र – तद्धितान्तम् अव्ययम्।
  - आगमनम् – आगमन – नपुं, द्वितीया, एकवचनम्।
  - दण्डकान् – दण्डक – पुं, द्वितीया, बहुवचनम्।
  - आलक्ष्य – ल्यबन्तम् अव्ययम्।
  - प्रविवेश – प्र + विश – प्रवेशने, कर्तरि, लिट्, प्रपु, एकवचनम्।

प्रविश्य तु महारण्यं रामो राजीवलोचनः ।
विराधं राक्षसं हत्वा शरभङ्गं ददर्श ह ॥1.1.41॥
सुतीक्ष्णं चाप्यगस्त्यं च अगस्त्यभ्रातरं तथा ।

- पदच्छेदः
- अन्वयः (आकाङ्क्षापद्धतिः)

राजीवलोचनः रामः महारण्यं प्रविश्य विराधं राक्षसं हत्वा शरभङ्गं सुतीक्ष्णम् अगस्त्यं तथा च अगस्त्यभ्रातरं ददर्श ह।

- अन्वयार्थः

कमलनयनः राघवः बृहत् काननं गत्वा तथा च असुरं विराधाख्यं मारयित्वा शरभङ्गाख्यम् ऋषि सुतीक्ष्णाभिधम् अगस्त्यनामानम् एवं च अगस्त्यसहोदरं दृष्टवान्।